# MPSCKEEDA

UPSC, MPSC, COMBINE गट ब गट क, तलाठी, पोलीस भरती

**एकच ॲप – अनलिमिटेड अभ्यासक्रम, अनलिमिटेड सराव!**

## संपूर्ण नोट्स +
## अनलिमिटेड TEST सिरीज

### टॉपिकनुसार नोट्स + PYQ

प्रत्येक विषयाच्या टॉपिकनुसार नोट्स + टॉपिकचे

**100 PYQ** प्रत्येक विषय

### LIVE + कोणत्याही वेळेत टेस्ट सिरीज

टॉपिकनुसार, प्रत्येक टॉपिकचे 25 प्रश्नांचे

**50 संच** ऑल महाराष्ट्र रँकिंग

### मिनी मॉक टेस्ट

संपूर्ण विषय किंवा कोणतेही दोन विषय
• 25 प्रश्न

**200 टेस्ट** विश्लेषणासहित

### फुल मॉक टेस्ट

संपूर्ण पेपर स्वरूपात

**200 टेस्ट** विश्लेषणासहित

**दिवाळी ऑफर**

**₹499 / एक वर्ष**

किंवा

**₹99** प्रति महिना

**आत्ताच डाउनलोड करा**

JOIN NOW • MPSCKEEDA APP

Google Play Store वर उपलब्ध • या पानावर कुठेही टॅप करा

# इतिहास वन लायनर नोट्स - भाग 1

प्राचीन भारत ते ब्रिटिश सत्ता व कायदे

**एकूण 201 महत्त्वाचे एक-ओळ मुद्दे • उत्तर ठळक अक्षरात**

**UPSC | MPSC | COMBINE गट ब | गट क | तलाठी | पोलीस भरती**

1. प्राचीन भारत : संस्कृती, धर्म, राजवंश व ग्रंथ (53)
2. मध्ययुगीन भारत : सल्तनत, मुघल व भक्ती-सूफी चळवळ (28)
3. छत्रपती शिवाजी महाराज व स्वराज्य (37)
4. संभाजी महाराज ते पेशवाई व मराठा सत्ता (26)
5. युरोपियनांचे आगमन व ब्रिटिश सत्तेचा उदय (23)
6. गव्हर्नर जनरल, व्हाईसरॉय, कायदे व योजना (34)

विभाग 1

## प्राचीन भारत : संस्कृती, धर्म, राजवंश व ग्रंथ

मुद्दे 1 ते 53

1 **मौर्य साम्राज्य** — **चंद्रगुप्त मौर्य** (321 इ.स.पू.), गुरू चाणक्य (कौटिल्य — अर्थशास्त्र); **अशोक** (273–232 इ.स.पू.) याने कलिंग युद्धानंतर (261 इ.स.पू.) बौद्ध धर्म स्वीकारला; **सांची स्तूप**.

2 **सातवाहन** राजांची राजधानी **प्रतिष्ठान (पैठण)**; **गौतमीपुत्र सातकर्णी**; **हाल** राजाचा 'गाथा सप्तशती' ग्रंथ.

3 **वाकाटक** (नंदिवर्धन-नागपूर), **चालुक्य** (बदामी–वातापी; दुसरा पुलकेशी), **राष्ट्रकूट** (मान्यखेट; कैलास मंदिर वेरूळ), **यादव** (देवगिरी) हे महाराष्ट्रातील प्राचीन राजवंश.

4 **गुप्त काळ** हा 'भारताचा सुवर्णकाळ'; **चंद्रगुप्त दुसरा (विक्रमादित्य)** दरबारात नवरत्ने (कालिदास); चिनी प्रवासी **फाहियान** आला.

5 **हर्षवर्धन** (कनौज) — दरबारी कवी **बाणभट्ट** (हर्षचरित); चिनी प्रवासी **ह्युएन त्संग**; दक्षिणेत **पुलकेशी दुसरा** याने त्याचा पराभव केला.

6 **चोल** राजा **राजराजा चोल** — तंजावर (बृहदीश्वर) मंदिर; **राजेंद्र चोल** — गंगैकोंडचोलपुरम.

7 **वैदिक काळात** सभा व समिती या संस्था होत्या; वर्णव्यवस्था; चार आश्रम; ग्रंथ — ऋग्वेद, सामवेद, यजुर्वेद, अथर्ववेद.

8 **रामायण** — वाल्मिकी ऋषी; **महाभारत** — वेदव्यास; **भगवद्गीता** महाभारताच्या भीष्मपर्वात आहे.

नोट्स, PDF, TEST सिरीज साठी - Mpsckeeda हे ॲप डाउनलोड करा

9 **जोर्वे** हे ताम्रपाषाणयुगीन संस्कृतीचे ठिकाण अहमदनगर जिल्ह्यातील **संगमनेर** तालुक्यात (प्रवरा नदीकाठी) आहे; या संस्कृतीला 'जोर्वे संस्कृती' म्हणतात.

10 जोर्वे संस्कृतीचा काळ इ.स.पू. सुमारे 1400 ते 700 मानला जातो; **इनामगाव** (पुणे) हे जोर्वे संस्कृतीचे मोठे स्थळ आहे.

11 **दायमाबाद** हे हडप्पा संस्कृतीचे महाराष्ट्रातील स्थळ अहमदनगर जिल्ह्यात **प्रवरा** नदीकाठी आहे (तांब्याच्या रथाचे अवशेष येथे सापडले).

12 प्रारंभिक (ऋग्वेदकालीन) वैदिक आर्यांचा धर्म प्रामुख्याने **निसर्गाची पूजा (उपासना) आणि यज्ञ** हा होता; इंद्र, अग्नी, वरुण, सूर्य ही प्रमुख देवता.

13 **ऋग्वेद** हा पहिला व सर्वात प्राचीन वेद आहे; एकूण वेद **चार** आहेत — ऋग्वेद, यजुर्वेद, सामवेद, अथर्ववेद.

14 **सामवेदात** संगीताचा उल्लेख आहे; त्यालाच भारतीय संगीताचा पाया मानले जाते.

15 **यजुर्वेद** हा यज्ञविधीतील मंत्रांचा वेद आहे.

16 **अथर्ववेदात** औषधी वनस्पती व आयुर्वेदाची माहिती आहे; आयुर्वेद हा अथर्ववेदाचा **उपवेद** मानतात.

17 हडप्पा (सिंधू) संस्कृती **सिंधू नदीच्या खोऱ्यात** विकसित झाली; ती कांस्ययुगीन (ब्रांझ) संस्कृती असल्याने तिला कांस्य संस्कृतीही म्हणतात.

18 सिंधू संस्कृतीला **हडप्पा** संस्कृती म्हणतात, कारण तिचा पहिला शोध हडप्पा (आताचा पाकिस्तान) येथे लागला; हडप्पाचा शोध दयाराम साहनी यांनी 1921 मध्ये लावला.

19 **मोहेंजोदडो** (सिंध, पाकिस्तान) म्हणजे 'मृतांचा डोंगर'; येथे प्रसिद्ध **महास्नानगृह** सापडले आहे (सुमारे 12 मी × 7 मी × 2.5 मी).

20 मोहेंजोदडोचा शोध **राखालदास बॅनर्जी** यांनी 1922 मध्ये लावला.

21 **कालीबंगन** हे सिंधू संस्कृतीचे स्थळ **राजस्थान** मध्ये (घग्गर नदीकाठी) आहे.

22 सिंधू संस्कृतीतील लोकांना लिपीचे ज्ञान होते, पण ती लिपी अद्याप **वाचता आलेली नाही**; त्यांना घोडा व लोखंड माहीत नव्हते.

23 **महाजनपदकालीन** गौतम बुद्धांचा जन्म **लुंबिनी** (नेपाळ) येथे झाला; ठिकाण कपिलवस्तूजवळ आहे.

24 गौतम बुद्धांना **बोधगया** (बिहार) येथे ज्ञानप्राप्ती झाली; त्यांचे पहिले प्रवचन (धर्मचक्रप्रवर्तन) **सारनाथ** येथे झाले.

25 गौतम बुद्धांचे महापरिनिर्वाण **कुशीनगर** येथे झाले.

26 गौतम बुद्धांना वयाच्या **29 व्या वर्षी** राजपदाचा त्याग (महाभिनिष्क्रमण) केला; त्यांचे बालपणीचे नाव सिद्धार्थ व मावशीचे (संगोपन करणाऱ्या) नाव **गौतमी** होते.

27 **'बहुजन हिताय, बहुजन सुखाय'** ही शिकवण गौतम **बुद्धांची** आहे.

28 गौतम बुद्धांनी **पाली** भाषेत उपदेश केला; तेव्हा पाली ही सामान्य लोकांची भाषा होती.

29 बौद्ध धर्माचा धर्मग्रंथ **त्रिपिटक** (पाली भाषेत) आहे — विनयपिटक, सुत्तपिटक, अभिधम्मपिटक.

30 बुद्धांनी **अष्टांगिक मार्ग** (आठ मार्ग) सांगितला व आचरणासाठी पंचशील (अहिंसा, सत्य, अस्तेय, ब्रह्मचर्य, मद्यपान-त्याग) सांगितले.

31 जैन धर्माचे एकूण **24 तीर्थंकर** होते; पहिले ऋषभदेव, 23 वे पार्श्वनाथ, शेवटचे (24 वे) **भगवान महावीर**.

नोट्स, PDF, TEST सिरीज साठी - Mpsckeeda हे ॲप डाउनलोड करा

32 भगवान महावीरांचा जन्म **कुंडग्राम** (वैशाली, बिहार) येथे झाला; त्यांनी **अर्धमागधी** भाषेत उपदेश केला.

33 जैन धर्माची शिकवण **पंचमहाव्रते** (अहिंसा, सत्य, अस्तेय, ब्रह्मचर्य, अपरिग्रह) व **त्रिरत्ने** (सम्यक दर्शन, ज्ञान, चारित्र्य) यांतून दिली गेली.

34 जैन धर्मग्रंथांना **आगम (आगम सूत्र)** म्हणतात; ते अर्धमागधी (प्राकृत) भाषेत आहेत.

35 चिंतामणी पार्श्वनाथ भगवान हे जैन तीर्थक्षेत्र **कचनेर** (छ. संभाजीनगर जिल्हा) येथे आहे.

36 **बृहत्संहिता** हा ज्योतिषशास्त्रावरील ग्रंथ **वराहमिहीर** यांनी लिहिला (त्यात ग्रह, नक्षत्र व हवामानाची माहिती आहे).

37 **अजिंठा** (छ. संभाजीनगर) लेण्यांतील चित्रे प्रामुख्याने **जातक कथा** दर्शवतात; अजिंठा लेणी बौद्ध धर्माशी संबंधित असून जागतिक वारसा स्थळ आहे.

38 **अद्वैत** तत्त्वज्ञान **आदि शंकराचार्य** यांनी लिहिले/मांडले (ब्रह्म सत्य, जग मिथ्या); त्यांनी चार मठ स्थापले.

39 **कालिदास** हे संस्कृत महाकवी; त्यांनी **मेघदूत** (खंडकाव्य), रघुवंशम्, कुमारसंभव (महाकाव्ये), अभिज्ञानशाकुंतलम् (नाटक) रचले.

40 कालिदासांनी **मेघदूत** हे खंडकाव्य **रामटेक** (नागपूर) येथे रचले असे मानले जाते.

41 **रामचरितमानस** हे अवधी भाषेतील महाकाव्य **तुलसीदास** यांनी रचले.

42 कालिदासाचे 'मेघदूत' संस्कृत भाषेतील आहे; 'रामचरितमानस' (तुलसीदास) हिंदीच्या अवधी बोलीत आहे.

43 गुप्त राजा **कुमारगुप्त पहिला** याने **महेंद्रादित्य** ही पदवी घेतली; दुसरा चंद्रगुप्त (विक्रमादित्य) याचा तो मुलगा.

44 गुप्त राजा समुद्रगुप्ताला 'भारताचा नेपोलियन' म्हणतात; त्याचा दरबारी कवी हरिषेण (प्रयाग प्रशस्ती).

45 **महाबलीपुरम** (तामिळनाडू) ची स्थापना **पल्लव** राजांनी केली; येथील **रथ मंदिरे** प्रसिद्ध असून जागतिक वारसा स्थळ आहे.

46 **वेरूळ (एलोरा)** येथील कैलास मंदिराची निर्मिती **राष्ट्रकूट** राजा **कृष्ण पहिला** याच्या काळात झाली; ते राष्ट्रीय स्मारक व जागतिक वारसा स्थळ आहे.

47 महाभारतातील **धृतराष्ट्र** राजाच्या पत्नीचे नाव **गांधारी**; ते शंभर कौरवांचे पिता व पांडूचे थोरले बंधू होते.

48 **दुर्योधन** हा धृतराष्ट्राचा ज्येष्ठ पुत्र; कुंती ही पांडूची पत्नी, पांडवांची माता व कर्णाची माता होती.

49 **कुतुबमिनार** (दिल्ली) ची सुरुवात **कुतुबुद्दीन ऐबक** याने केली व **इल्तुतमिश**ने पूर्ण केली; उंची सुमारे **73 मी** (72.5 मी); तो जागतिक वारसा स्थळ आहे.

50 **गुरु नानक** यांनी **शीख धर्माची स्थापना** केली; शीख धर्मात **दहा गुरु** होऊन गेले; **गुरु ग्रंथ साहिब** हा शीखांचा धर्मग्रंथ असून त्यात संत नामदेवांच्या रचना आहेत.

51 **समुद्रगुप्त** याला **'भारताचा नेपोलियन'** (नेपोलियन ऑफ इंडिया) म्हणतात.

52 रंगीत छपाई 1457 मध्ये फॉस्ट व शॉफर यांनी केली; भारतात छपाईची सुरुवात **पोर्तुगीजांनी** केली (गोवा).

53 **चरक** हे **आयुर्वेदाचे जनक** (चरकसंहिता — सुमारे 340 वनस्पती); **सुश्रुत** हे **शल्यचिकित्सेचे जनक** (सुश्रुतसंहिता).

नोट्स, PDF, TEST सिरीज साठी - Mpsckeeda हे ॲप डाउनलोड करा

विभाग 2

# मध्ययुगीन भारत : सल्तनत, मुघल व भक्ती-सूफी चळवळ

मुद्दे 54 ते 81

54 **दिल्ली सल्तनत** — गुलाम (1206), खल्जी (1290), तुघलक (1320), सय्यद (1414), लोदी (1451) ही पाच घराणी.

55 **कुतुबुद्दीन ऐबक** (1206) हा दिल्ली सल्तनतचा पहिला सुलतान; **इल्तुतमश**; **रझिया सुलतान** (1236) — दिल्लीची पहिली व एकमेव महिला सुलतान.

56 **अलाउद्दीन खल्जी** याने बाजारभाव नियंत्रण व घोड्यांना डाग देण्याची पद्धत सुरू केली; **देवगिरीच्या यादवांवर** 1296 मध्ये स्वारी (रामदेवराय).

57 **मुहम्मद बिन तुघलक** याने **राजधानी दिल्लीहून देवगिरी (दौलताबाद)** येथे हलवली (1327) आणि **सांकेतिक (टोकन) चलन** आणले; योजना अपयशी.

58 **फिरोजशहा तुघलक** — कालवे, फिरोजाबाद शहर वसवले; **तैमूरलंगाने 1398** मध्ये दिल्लीवर स्वारी केली.

59 **बाबर** (1526 पानिपत) → **हुमायून** → **शेरशाह सूरी** (1540–45) → **अकबर** (1556–1605) → **जहांगीर** → **शाहजहान** → **औरंगजेब** (1658–1707).

60 **शेरशाह सूरी** याने **ग्रँड ट्रंक रोड** बांधला (पेशावर–कोलकाता), 'रुपया' चलन सुरू केले, जमीन महसूल पद्धत; 1539 चौसाची लढाई (हुमायूनचा पराभव).

61 **अकबराने** दीन-ए-इलाही (1582) सुरू केला; **मनसबदारी** पद्धत; **राजा टोडरमल** यांची जमीन महसूल पद्धत; **फतेहपूर सिक्री** बांधले; **हळदीघाटी (1576)** — महाराणा प्रताप.

62 **जहांगीर** (न्यायाची साखळी); **शाहजहान** — ताजमहाल (1632–53), लाल किल्ला; **औरंगजेब** — दक्षिणेत 25 वर्षे मोहिमा; मृत्यू **अहमदनगर (1707)**; कबर खुलताबाद.

63 **बहामनी** राज्याचे पाच तुकडे झाले : **अहमदनगरची निजामशाही, विजापूरची आदिलशाही, गोवळकोंड्याची कुतुबशाही, बेरारची इमादशाही, बिदरची बरीदशाही.**

64 **मलिक अंबर** हा निजामशाहीचा वजीर; त्याने **खडकी (औरंगाबाद)** वसवले व मुघलांना प्रतिकार केला; जमीन महसूल सुधारणा.

65 **विजयनगर साम्राज्याचा** सर्वात प्रसिद्ध राजा **कृष्णदेवराय** (1509–29); **तालिकोटची लढाई (1565)** मध्ये दख्खनच्या सुलतानांनी विजयनगरचा पराभव केला; राजधानी हंपी.

66 **भक्ती चळवळ** — रामानुजाचार्य, कबीर, गुरु नानक, चैतन्य महाप्रभू, मीराबाई, तुलसीदास, सूरदास; **सुफी** संत — ख्वाजा मोईनुद्दीन चिश्ती (अजमेर), निजामुद्दीन औलिया.

67 **गुरु नानक** (शीख धर्म), **कबीर** (दोहे), **तुलसीदास** (रामचरितमानस), **सूरदास** (सूरसागर), **मीराबाई** (कृष्णभक्ती) यांची भक्ती चळवळीत प्रमुख भूमिका.

68 **देवगिरी** किल्ला (दौलताबाद, छ. संभाजीनगर जिल्हा) **यादव** घराण्याने उभारला; यादवांची राजधानी देवगिरी होती.

69 दक्षिणेतील **विजयनगर** राज्याची राजधानी **हम्पी** होती; ती **तुंगभद्रा** नदीकाठी आहे.

नोट्स, PDF, TEST सिरीज साठी - Mpsckeeda हे ॲप डाउनलोड करा

70 विजयनगर साम्राज्याची स्थापना **हरिहर व बुक्क** यांनी 1336 मध्ये केली; **कृष्णदेवराय** हा सर्वश्रेष्ठ राजा होता.

71 म्हैसूर ही **टिपू सुलतान**ची तर विजापूर ही **आदिलशाही**ची राजधानी होती.

72 **बहामनी** राज्याची स्थापना **हसन गंगू** (अल्लाउद्दीन हसन बहमनशाह) याने 1347 मध्ये केली; ही दक्षिण भारतातील पहिली स्वतंत्र इस्लामी सल्तनत होती.

73 बहामनी राज्याचा प्रसिद्ध वजीर **महमूद गावान** होता.

74 **सिकंदर लोदी** याने 1506 मध्ये राजधानी दिल्लीहून **आग्रा** येथे हलवली; म्हणून त्याला आग्रा शहराचा निर्माता म्हणतात.

75 लोदी घराणे अफगाणिस्तानचे असल्याने त्यांना **पठाण** म्हणत; **इब्राहिम लोदी** हा दिल्लीच्या सल्तनतीचा शेवटचा सुलतान.

76 **पानिपतचे पहिले युद्ध** (1526) — **बाबर** व **इब्राहिम लोदी** यांच्यात; यामुळे भारतात मुघल साम्राज्याचा पाया घातला गेला.

77 **पानिपतचे दुसरे युद्ध** (1556) — **अकबर** (बैराम खान) व **हेमू** यांच्यात झाले.

78 **पानिपतचे तिसरे युद्ध** (14 जानेवारी 1761) — **मराठे** व **अहमदशहा अब्दाली** यांच्यात; यात अब्दाली विजयी झाला.

79 **पानिपत** हे शहर **हरियाणा** राज्यात आहे.

80 **बाबर** हा भारतातील पहिला मुघल सम्राट होता.

81 ईस्ट इंडिया कंपनीला भारतात पहिली वखार (कारखाना) **सुरत** येथे **जहांगीर** च्या काळात (1613) स्थापन करण्याची परवानगी मिळाली.

विभाग 3

## छत्रपती शिवाजी महाराज व स्वराज्य

मुद्दे 82 ते 118

82 **छत्रपती शिवाजी महाराज** यांचा जन्म **19 फेब्रुवारी 1630** रोजी **शिवनेरी** किल्ल्यावर झाला; वडील **शहाजीराजे भोसले**, आई **जिजाबाई** (जिजाऊ).

83 **दादोजी कोंडदेव** हे शहाजीराजांच्या पुणे जहागिरीचे कारभारी होते; जिजाबाईंनी शिवरायांना स्वराज्याची शिकवण दिली.

84 शिवाजी महाराजांनी **रोहिडेश्वराच्या मंदिरात** स्वराज्याची शपथ घेतली (1645).

85 **अफझलखानाचा वध** — **10 नोव्हेंबर 1659**, प्रतापगडच्या पायथ्याशी; महाराजांनी **वाघनखे** व **बिचवा** वापरला.

86 **पावनखिंडीची लढाई** (13 जुलै 1660) — **बाजीप्रभू देशपांडे** यांनी सिद्दी जौहरच्या वेढ्यातून (पन्हाळगड) महाराजांना विशाळगडाकडे सुखरूप पाठवले.

87 **शाहिस्तेखान** याच्यावर महाराजांनी **5 एप्रिल 1663** रोजी पुण्याच्या **लाल महालात** छापा घातला; शाहिस्तेखानाची बोटे तुटली.

88 **पुरंदरचा तह 11 जून 1665** रोजी **मिर्झाराजे जयसिंग** व शिवाजी महाराज यांच्यात झाला; महाराजांनी 23 किल्ले मुघलांना दिले.

नोट्स, PDF, TEST सिरीज साठी - Mpsckeeda हे ॲप डाउनलोड करा

89 महाराजांनी **17 ऑगस्ट 1666** रोजी आग्र्याहून औरंगजेबाच्या कैदेतून सुटका करून घेतली (पेटाऱ्यातून).

90 **सिंहगड** (कोंढाणा) **4 फेब्रुवारी 1670** रोजी तानाजी मालुसरे यांनी जिंकला; 'गड आला पण सिंह गेला' हे उद्गार महाराजांचे.

91 महाराजांचा **राज्याभिषेक** रायगडावर **6 जून 1674** रोजी झाला; **'छत्रपती'** ही पदवी घेतली; **शिवशक** सुरू केला.

92 शिवरायांचे **चलन** — सोन्याचे **होन** व तांब्याची **शिवराई**; महाराजांची राजमुद्रा संस्कृत भाषेत होती.

93 महाराजांनी **1676–77** मध्ये **कर्नाटक मोहीम** काढली — जिंजी, वेल्लोर जिंकले; गोवळकोंड्याच्या कुतुबशाहाशी तह केला.

94 शिवाजी महाराजांचे निधन **3 एप्रिल 1680** रोजी **रायगड** येथे झाले; समाधी रायगडावर आहे.

95 **रायगड** हा महाराजांचा सर्वात प्रसिद्ध किल्ला; राजधानी; किल्ल्याचे शिल्पकार हिरोजी इंदुलकर.

96 महाराजांनी **मुरुड-जंजिरा** जिंकण्याचा प्रयत्न केला पण तो सिद्दीच्या ताब्यातच राहिला; आरमारप्रमुख **कान्होजी आंग्रे** पुढे प्रसिद्ध झाले (पेशवेकाळ).

97 शिवाजी महाराजांनी **आरमार** उभारले; **सागरी किल्ले** — सिंधुदुर्ग, विजयदुर्ग, सुवर्णदुर्ग, पद्मदुर्ग (जंजिऱ्याजवळ), कुलाबा; त्यामुळे ते **'भारतीय आरमाराचे जनक'** मानले जातात.

98 **अष्टप्रधान मंडळात** पेशवा, अमात्य, सचिव, मंत्री, सेनापती, सुमंत, न्यायाधीश, पंडितराव असे आठ प्रधान होते.

99 महाराजांची महसूल व्यवस्था — **चौथाई** (1/4) व **सरदेशमुखी** (1/10) हे कर इतर प्रदेशांतून घेतले जात.

100 शिवाजी महाराजांनी **सुरत** दोनदा लुटली — 1664 व 1670; **कारवार, कल्याण, भिवंडी, जुन्नर** येथे मोहिमा.

101 **मावळे** व **हेर खाते** यांचा प्रमुख **बहिर्जी नाईक** होते.

102 शिवाजी महाराजांचा राज्याभिषेक **6 जून 1674** रोजी **रायगड** येथे (ज्येष्ठ शुद्ध त्रयोदशी) झाला; हा दिवस **शिवसाम्राज्य (शिवराज्याभिषेक) दिन** म्हणून साजरा होतो.

103 शिवराज्याभिषेक सोहळा वाराणशीचे पंडित **गागाभट्ट** यांच्या मार्गदर्शनाने वैदिक पद्धतीने झाला.

104 राज्याभिषेकाला हजर असलेला इंग्रज प्रतिनिधी **हेन्री ऑक्झिंडन** (Henry Oxenden) याने सोहळ्याचे वर्णन आपल्या डायरीत नोंदवले.

105 शिवरायांच्या **अष्टप्रधान मंडळात** आठ मंत्री होते; **अमात्य** हे अर्थमंत्री (हिशेब तपासणी) होते — रामचंद्र नीळकंठ मुजुमदार.

106 अष्टप्रधान मंडळ : पेशवा (पंतप्रधान) — **मोरोपंत पिंगळे**; सेनापती — **हंबीरराव मोहिते**; सुमंत (परराष्ट्र) — **रामचंद्र त्र्यंबक डबीर**; पंडितराव (धार्मिक) — रघुनाथ पंडित.

107 शिवाजी महाराजांनी सर्वात आधी जिंकलेला किल्ला **तोरणा** (प्रचंडगड, पुणे जिल्हा); त्यांनी वयाच्या 16 व्या वर्षी (1646) तो जिंकला.

108 **तोरणा** किल्ल्याचे दुसरे नाव **प्रचंडगड** आहे.

109 शिवाजी महाराजांनी जानेवारी **1664** मध्ये व ऑक्टोबर **1670** मध्ये अशी दोनदा **सुरत** लुटली; सुरत हे मुघलांचे अतिश्रीमंत बंदर होते.

110 सुरतेवर स्वारीला जाताना महाराज **शिरपामाळ** (जव्हार, पालघर) येथे थांबले व जव्हारचे राजे **विक्रमशाह मुकणे** यांना भेटले.

नोट्स, PDF, TEST सिरीज साठी - Mpsckeeda हे ॲप डाउनलोड करा

111 शिवाजी महाराजांची **पहिली राजधानी राजगड** होती; नंतर **रायगड** ही दुसरी (अंतिम) राजधानी झाली — तेथेच त्यांचा राज्याभिषेक व मृत्यू (1680) झाला.

112 शिवाजी महाराजांनी **सिंधुदुर्ग** हा सागरी किल्ला (मालवण, 1664–67) बांधला.

113 **विजयदुर्ग** किल्ला शिलाहार राजा **भोज** याने बांधला (नंतर शिवाजी महाराजांनी तो विस्तारला); **जंजिरा** किल्ला **मलिक अंबर**शी संबंधित सिद्दींचा.

114 **पन्हाळा** किल्ला 12 व्या शतकात शिलाहार राजा दुसरा भोज याने बांधला; **शिवनेरी** हे महाराजांचे जन्मस्थान.

115 **सिंहगड** येथे **तानाजी मालुसरे** यांनी गड जिंकताना देह ठेवला (1670); सिंहगडाचे जुने नाव कोंढाणा.

116 **पुरंदर** येथे 1665 चा प्रसिद्ध **पुरंदरचा तह** झाला व तेथेच **संभाजी महाराजांचा जन्म** (14 मे 1657) झाला.

117 शिवाजी महाराजांचे आजोळ **सिंदखेड राजा** (बुलढाणा) आहे; आई **जिजाऊ** (लखुजी जाधव यांच्या कन्या) तेथील होत्या.

118 महाराजांनी अफझलखानाचा वध **प्रतापगड** (सातारा) येथे 1659 मध्ये केला; तेथे त्यांनी खानाची कबर बांधली.

विभाग 4

## संभाजी महाराज ते पेशवाई व मराठा सत्ता

मुद्दे 119 ते 144

119 **छत्रपती संभाजी महाराज** यांचा जन्म **14 मे 1657** रोजी **पुरंदर** येथे झाला; आई सईबाई; राज्याभिषेक **16 जानेवारी 1681**.

120 **संभाजी महाराजांना** औरंगजेबाने **संगमेश्वर** येथे पकडले; **11 मार्च 1689** रोजी तुळापूर (भीमा-इंद्रायणी संगम) येथे हाल हाल करून मारले.

121 **छत्रपती राजाराम महाराज** यांनी जिंजी येथे राजधानी हलवली; **ताराराणी** यांनी राजाराम महाराजांच्या निधनानंतर (1700) मुघलांविरुद्ध लढा चालवला.

122 **छत्रपती शाहू महाराज (पहिले)** यांना औरंगजेबाच्या मृत्यूनंतर (1707) मुघल कैदेतून सोडण्यात आले; **खेडची लढाई (1707)** ताराराणी विरुद्ध; शाहू राजा झाले, **सातारा** राजधानी.

123 **बाळाजी विश्वनाथ** यांनी **1719** मध्ये सय्यद हुसेनशी तह करून दिल्लीतून चौथाई-सरदेशमुखीचे हक्क मिळवले; त्यांना **'मराठा साम्राज्याचे दुसरे संस्थापक'** म्हणतात.

124 **पहिला बाजीराव** कधीही लढाई हरला नाही; **पालखेडची लढाई (1728)** — निजामाचा पराभव; **वसईची लढाई (1739)** — चिमाजी अप्पांनी पोर्तुगीजांना हरवले.

125 **पहिल्या बाजीरावांच्या** काळात होळकर (इंदूर), शिंदे (ग्वाल्हेर), पवार (धार), गायकवाड (बडोदा) यांचे सरदार घराणे उदयास आले.

126 **सवाई माधवराव** पेशव्यांच्या काळात **महादजी शिंदे** यांनी उत्तरेत मराठ्यांचा दरारा निर्माण केला; **नाना फडणवीस** हे प्रमुख मुत्सद्दी (बारभाई मंडळ).

नोट्स, PDF, TEST सिरीज साठी - Mpsckeeda हे ॲप डाउनलोड करा

127 **पहिले इंग्रज-मराठा युद्ध** (1775–82) — **सालबाईचा तह (1782)** ने संपले; **दुसरे** (1803–05) — वसईचा तह (1802) नंतर; **तिसरे** (1817–18) — पेशवाईचा अंत.

128 **खडकीची लढाई** (5 नोव्हेंबर 1817), **कोरेगाव भीमा** (1 जानेवारी 1818) व **अष्टीची लढाई** (20 फेब्रुवारी 1818) — या लढायांनंतर पेशवाई संपली; **बापू गोखले** अष्टीला मारले गेले.

129 **कोरेगाव भीमाची लढाई** (1 जानेवारी 1818) — इंग्रज सैन्यातील महार सैनिक विरुद्ध पेशवे सैन्य; येथे **विजयस्तंभ** उभारला आहे.

130 **दुसरे इंग्रज-मराठा युद्ध** (1803–05) **आसई** (जालना) व **आडगाव** (अकोला) येथे झाले; ते मराठा साम्राज्य व ईस्ट इंडिया कंपनी यांच्यात लढले गेले.

131 दुसऱ्या इंग्रज-मराठा युद्धात **वेलस्ली** (आर्थर वेलस्ली) याने आसई, आडगाव व **गाविलगड** (चिखलदरा, अमरावती) येथे मराठ्यांचा पराभव केला.

132 **छत्रपती संभाजी महाराजांनी बुधभूषण** (संस्कृत), नखशिख, नायिकाभेद व सातसतक हे ग्रंथ लिहिले.

133 **शनिवारवाडा** (पुणे) **पहिले बाजीराव पेशवे** यांच्या काळात 1732 मध्ये बांधला गेला; तो पेशव्यांचे मुख्यालय होते.

134 संभाजी महाराजांची **समाधी वढू बुद्रुक** (तुळापूर जवळ, पुणे) येथे आहे; तुळापूर येथे भीमा-इंद्रायणी संगमावर त्यांची हत्या (1689) झाली.

135 **अटक** (आताचे पाकिस्तानच्या पंजाब प्रांतात) येथे मराठ्यांनी **1758** मध्ये (रघुनाथराव/मल्हारराव होळकर यांच्या नेतृत्वात) झेंडा फडकावला — 'अटकेपार झेंडा'.

136 ग्रँट डफ याने 'पानिपतचा घाव यापुढे काहीच नाही' असे उद्गार **पेशवा माधवराव (पहिले)** यांच्या अकाली मृत्यूबद्दल काढले.

137 कोलकत्ता (कलकत्ता) शहराचा मराठा आक्रमणांपासून बचाव करण्यासाठी **'मराठा डीच'** हा खंदक खोदला गेला.

138 **छत्रसाल बुंदेला** ('बुंदेलखंडाचे शिवाजी') यांनी मोहम्मद खान बंगश याच्या आक्रमणाच्या वेळी **पहिल्या बाजीरावांकडे** मदत मागितली (1728).

139 तिसऱ्या पानिपत युद्धात मराठ्यांचे नेतृत्व **सदाशिवरावभाऊ** यांनी केले; ते **पेशवे नव्हते** — नानासाहेब पेशव्यांचे चुलतभाऊ व सेनापती होते.

140 **दत्ताजी शिंदे** यांना बुराडी घाट (यमुनेच्या तीरावर, 1760) येथे नजीबखानाने ठार केले; त्यांचे उद्गार — **'बचेंगे तो और भी लढेंगे'**.

141 पेशव्यांचा क्रम : **बाळाजी विश्वनाथ** (1713–20) → पहिले बाजीराव (1720–40) → नानासाहेब/बाळाजी बाजीराव (1740–61) → माधवराव पहिले (1761–72) → नारायणराव (1772–73) → सवाई माधवराव (1774–95) → दुसरे बाजीराव (1796–1818).

142 पेशवे **दुसरे बाजीराव** यांनी 1802 मध्ये (वसई येथे) इंग्रजांशी **तैनाती फौजेचा करार (वसईचा तह)** केला.

143 1802 च्या **हडपसरच्या लढाईत** यशवंतराव होळकरांनी पेशवे व शिंदे यांचा पराभव केला; त्यामुळे बाजीराव इंग्रजांच्या आश्रयाला गेले.

144 1818 मध्ये **दुसऱ्या बाजीरावांना** पदच्युत करून इंग्रजांनी पेशवाई संपवली व त्यांना कानपूरजवळ **बिठूर** येथे पाठवले (गव्हर्नर जनरल: लॉर्ड हेस्टिंग्ज).

नोट्स, PDF, TEST सिरीज साठी - Mpsckeeda हे ॲप डाउनलोड करा

विभाग 5

# युरोपियनांचे आगमन व ब्रिटिश सत्तेचा उदय

मुद्दे 145 ते 167

**145** **डच** ईस्ट इंडिया कंपनी 1602; **इंग्रज** ईस्ट इंडिया कंपनी **31 डिसेंबर 1600** (राणी एलिझाबेथची सनद); **फ्रेंच** कंपनी 1664.

**146** इंग्रजांनी **1613** मध्ये **सुरत** येथे पहिली वखार स्थापन केली; जहांगीरने परवानगी दिली; **सर थॉमस रो** मुघल दरबारात आला (1615).

**147** **फ्रेंच** गव्हर्नर **डूप्ले** व इंग्रज **रॉबर्ट क्लाइव्ह** यांच्यात कर्नाटक युद्धे झाली; फ्रेंचांचे मुख्य ठाणे **पाँडिचेरी**.

**148** **1757 प्लासी → 1764 बक्सार → 1765 अलाहाबादचा तह** (बंगाल, बिहार, ओरिसाची दिवाणी इंग्रजांना) — भारतातील इंग्रजी सत्तेचा पाया.

**149** **टिपू सुलतान** (म्हैसूरचा वाघ) चौथ्या म्हैसूर युद्धात **श्रीरंगपट्टण** येथे 1799 मध्ये मारला गेला.

**150** **शीख** राज्याचा संस्थापक **महाराजा रणजितसिंग** (लाहोर); पंजाब 1849 मध्ये डलहौसीने इंग्रजी राज्यात विलीन केले.

**151** **प्लासीची लढाई** (23 जून 1757) — **सिराज उद्दौला** व इंग्रज (रॉबर्ट क्लाइव्ह) यांच्यात; यामुळे भारतात इंग्रजी सत्तेचा पाया घातला गेला (बंगालमध्ये).

**152** **बक्सारची लढाई** (22 ऑक्टोबर 1764) — इंग्रज (मेजर मन्रो) विरुद्ध **शाह आलम दुसरा, मीर कासीम व अवधचा नवाब शुजाउद्दौला**; या विजयाने इंग्रजी सत्ता मजबूत झाली.

**153** **वांदिवॉशची लढाई** (1760) — **इंग्रज व फ्रेंच** यांच्यात झाली; इंग्रजांनी फ्रेंचांचा पराभव केला.

**154** प्लासी (1757), वांदिवॉश (1760) व बक्सार (1764) या तीन्ही लढाया इंग्रजांनी जिंकल्या; प्लासीच्या वेळी बंगालचा गव्हर्नर **रॉबर्ट क्लाइव्ह** होता (1757–60).

**155** युद्धांचा कालक्रम : प्लासी (1757) → तिसरे पानिपत (1761) → बक्सार (1764) → चौथे इंग्रज-म्हैसूर युद्ध (1799).

**156** **मुंबई** बेट पोर्तुगीजांनी इंग्लंडचा राजा **दुसरा चार्ल्स** याला त्याच्या विवाहप्रसंगी (1661, कॅथरीन ऑफ ब्रगांझा) **आंदण (हुंडा)** म्हणून दिले.

**157** दुसऱ्या चार्ल्सने मुंबई बेट 1668 मध्ये ईस्ट इंडिया कंपनीला वार्षिक 10 पौंड भाड्याने दिले.

**158** **1813 च्या सनदी कायद्याने** कंपनीची भारतातील व्यापारी मक्तेदारी रद्द झाली (1833 च्या कायद्याने कंपनीचे व्यापारी कामकाज पूर्ण बंद झाले).

**159** **वास्को-द-गामा** (पोर्तुगीज) 20 मे **1498** रोजी **कालिकत** (केरळ) बंदरात पोहोचला; त्याने आफ्रिकेला वळसा घालून भारताचा सागरी मार्ग शोधला.

**160** वास्को-द-गामाला कालिकतचा राजा **झामोरीन** याने व्यापारी सवलती दिल्या.

**161** 1453 मध्ये **तुर्कांनी कॉन्स्टँटिनोपल** जिंकले; त्यामुळे भारत-युरोप खुष्कीचा मार्ग बंद होऊन नवे सागरी मार्ग शोधले गेले.

**162** नवा मार्ग शोधताना अटलांटिक महासागर ओलांडून **अमेरिका खंडाचा शोध कोलंबस** याने (1492) लावला.

नोट्स, PDF, TEST सिरीज साठी - Mpsckeeda हे ॲप डाउनलोड करा

163 प्लासीच्या लढाईत (23 जून 1757) इंग्रजांनी बंगालचा नवाब **सिराज उद्दौला** याचा पराभव केला; ही लढाई **हुगळी (भागीरथी)** नदीकाठी प्लासी गावाजवळ झाली.

164 प्लासी ही इंग्रजांनी जिंकलेली पहिली मोठी लढाई होती; येथून 1947 पर्यंत (सुमारे 190 वर्षे) इंग्रजी सत्ता टिकली.

165 **रयतवारी** पद्धतीत शेतकरी हाच जमिनीचा मालक असून तो सारा थेट सरकारला देई; ती 1820 मध्ये मद्रास प्रांतात **थॉमस मन्रो** व अलेक्झांडर रीड यांनी सुरू केली.

166 रयतवारी पद्धत मुंबई प्रांतात **माउंटस्टुअर्ट एल्फिन्स्टन** यांच्या काळात (1819–27) सुरू झाली.

167 **कायमधारा (कायम जमीनदारी)** पद्धत लॉर्ड **कॉर्नवॉलिस** याने 1793 मध्ये बंगाल-बिहारमध्ये सुरू केली; **महालवारी** पद्धत उत्तर भारतात (गावसमूह) होती.

विभाग 6

## गव्हर्नर जनरल, व्हाईसरॉय, कायदे व योजना

मुद्दे 168 ते 201

168 **पिट्स इंडिया ॲक्ट 1784** — नियंत्रण मंडळ (Board of Control) स्थापन; कंपनीवर ब्रिटिश सरकारचे नियंत्रण.

169 **लॉर्ड बेंटिंक** — सतीबंदी (1829); **लॉर्ड डलहौसी** — रेल्वे (1853), तार (1854), टपाल, खालसा धोरण; **लॉर्ड कॅनिंग** — 1857 उठाव; पहिला व्हाईसरॉय.

170 **1858 चा कायदा** — कंपनीची सत्ता संपून भारताचे प्रशासन ब्रिटिश राणीकडे; **राणी व्हिक्टोरियाचा जाहीरनामा (1 नोव्हेंबर 1858)**; पहिला व्हाईसरॉय **लॉर्ड कॅनिंग**.

171 **लॉर्ड लिटन** यांचा **व्हर्नाक्युलर प्रेस ॲक्ट (1878)** व **शस्त्र कायदा (1878)**; **लॉर्ड मेयो** — अंदमानात हत्या (1872).

172 **भारत सरकार कायदा 1935** — प्रांतीय स्वायत्तता, संघराज्याची तरतूद; **1937** च्या निवडणुका; ब्रह्मदेश भारतापासून वेगळा (1937).

173 **लॉर्ड माउंटबॅटन** हे भारताचे शेवटचे व्हाईसरॉय व स्वतंत्र भारताचे पहिले गव्हर्नर जनरल; त्यानंतर **सी. राजगोपालाचारी** (1948–50) हे एकमेव भारतीय गव्हर्नर जनरल.

174 **लॉर्ड कॉर्नवॉलिस** (1786–93) — **भारतीय नागरी सेवेचे जनक**; त्याने प्रशासनाचे युरोपीयकरण केले, उच्च पदे इंग्रजांना राखीव ठेवली, 'कॉर्नवॉलिस कोड' तयार केला व 1793 मध्ये कायमधारा पद्धत सुरू केली.

175 **वायव्य सरहद्द प्रांत लॉर्ड कर्झन** (1899–1905) याने निर्माण केला (1901).

176 **1833 च्या चार्टर कायद्याने** बंगालचा गव्हर्नर जनरल **भारताचा गव्हर्नर जनरल** बनला; पहिला भारताचा गव्हर्नर जनरल **लॉर्ड विल्यम बेंटिंक**.

177 **1773 च्या रेग्युलेटिंग ॲक्टनुसार** बंगालचा गव्हर्नर हा गव्हर्नर जनरल बनला; पहिला गव्हर्नर जनरल **वॉरन हेस्टिंग्ज** (1773–85).

नोट्स, PDF, TEST सिरीज साठी - Mpsckeeda हे ॲप डाउनलोड करा

178 **1765** मध्ये (अलाहाबादच्या तहाने, ऑगस्ट 1765) **रॉबर्ट क्लाइव्ह**ने मुघल बादशहा **शाह आलम** याच्याकडून बंगाल, बिहार, ओरिसाची **दिवाणी** मिळवली; येथे दुहेरी राज्यव्यवस्था सुरू झाली.

179 रॉबर्ट क्लाइव्ह बंगालचा गव्हर्नर दोनदा झाला — 1757–60 व 1765–67.

180 **लॉर्ड डलहौसी** (1848–56) — **खालसा (दत्तक वारस नामंजूर) धोरण** राबवून सातारा, जैतपूर, संबळपूर, नागपूर, झाशी, उदयपूर इत्यादी संस्थाने खालसा केली; अयोध्या 1856 मध्ये गैरकारभाराच्या कारणाने खालसा.

181 महाराष्ट्रातील डलहौसीने खालसा केलेली संस्थाने : **सातारा (1848), नागपूर (1853)** व **वऱ्हाड (बेरार, 1853)**.

182 डलहौसीच्या काळात **16 एप्रिल 1853** रोजी **मुंबई (बोरीबंदर) ते ठाणे** (34 किमी) ही भारतातील पहिली रेल्वे धावली; त्याने रेल्वे, तार, टपाल व सार्वजनिक बांधकाम विभाग सुरू केले.

183 **1856** मध्ये विधवा पुनर्विवाहाचा कायदा झाला (ईश्वरचंद्र विद्यासागर यांच्या प्रयत्नाने).

184 भारतीय पुरातत्त्व सर्वेक्षण विभाग (ASI) **1861** मध्ये (कनिंगहॅम यांच्या पुढाकाराने) स्थापन झाला; **1904 चा प्राचीन स्मारक संरक्षण कायदा लॉर्ड कर्झन**च्या काळात संमत झाला (जॉन मार्शल महासंचालक).

185 **लॉर्ड विल्यम बेंटिंक** (1828–35) — **सतीबंदी कायदा (4 डिसेंबर 1829)**, इंग्रजी शिक्षणाचे माध्यम (1835) व ठगांचा बंदोबस्त; सतीबंदीसाठी **राजा राममोहन रॉय** यांचे सहकार्य लाभले.

186 **लॉर्ड मेकॉले** याने **भारतीय दंड संहिता (IPC)** तयार केली (1834–37); ती 1860 मध्ये पारित झाली व 1862 पासून लागू झाली; कायद्याची संहिता करणाऱ्या पहिल्या विधी आयोगाचे अध्यक्षही मेकॉले.

187 कलेक्टर (जिल्हाधिकारी) पदाची निर्मिती **वॉरन हेस्टिंग्ज** याने **1772** मध्ये केली (महसूल वसुलीसाठी).

188 भारताची राजधानी कलकत्त्याहून **दिल्ली** येथे हलवण्याची घोषणा **12 डिसेंबर 1911** च्या दिल्ली दरबारात सम्राट पाचवे जॉर्ज यांनी केली; व्हाईसरॉय **लॉर्ड हार्डिंग** (1910–16).

189 **लॉर्ड रिपन** (1880–84) — **स्थानिक स्वराज्य संस्थांचे जनक** (1882 चा ठराव); त्याने हंटर शिक्षण आयोग नेमला, म्हैसूर संस्थान परत केले, **वृत्तपत्र कायदा (व्हर्नाक्युलर प्रेस ॲक्ट) रद्द** केला व कारखाना कायदा (1881) केला.

190 **लॉर्ड मेयो** (1869–72) — **आर्थिक विकेंद्रीकरणाचे जनक**; त्याने 1872 मध्ये पहिली जनगणना केली; अंदमानमध्ये त्याचा खून झाला.

191 **चार्ल्स मेटकाफ** यांना **'वृत्तपत्रांचे मुक्तिदाते'** म्हणतात (1835).

192 **लॉर्ड वेलस्ली** याने **1798** मध्ये **तैनाती फौजेची पद्धत** सुरू केली; ती स्वीकारणारा पहिला हैदराबादचा निझाम होता (1798).

193 तैनाती फौजेत इंग्रज संस्थानाचे संरक्षण करत, त्याचा खर्च संस्थानाने द्यायचा व परराष्ट्र संबंध इंग्रजांच्या हातात राहात.

194 **जनरल डायर**ने जालियनवाला बागेत गोळीबाराचा आदेश दिला; पंजाबचा लेफ्टनंट गव्हर्नर **मायकल ओडवायर** याचा **उधमसिंग** यांनी 1940 मध्ये लंडनमध्ये वध केला (20 वर्षांनी).

नोट्स, PDF, TEST सिरीज साठी - Mpsckeeda हे ॲप डाउनलोड करा

195 **लॉर्ड कर्झन** याने **16 ऑक्टोबर 1905** रोजी **बंगालची फाळणी** केली; तो दिवस काँग्रेसने राष्ट्रीय दुखवटा दिन पाळला; फाळणी 1911 मध्ये रद्द झाली.

196 **1904 चा विद्यापीठ कायदा रॅले कमिशन (1902)** च्या शिफारशीनुसार (लॉर्ड कर्झनच्या काळात) झाला.

197 **लॉर्ड कॅनिंग** (1856–62) हा शेवटचा गव्हर्नर जनरल व पहिला व्हाईसरॉय (1858 च्या कायद्याने).

198 **1833 च्या चार्टर कायद्याने** कंपनीचे सर्व व्यापारी अधिकार संपले व ती केवळ प्रशासकीय संस्था बनली; गव्हर्नर जनरल 'भारताचा गव्हर्नर जनरल' झाला.

199 **भारतीय स्वातंत्र्य कायदा — 18 जुलै 1947** रोजी ब्रिटिश संसदेने संमत केला (माउंटबॅटन योजना, 3 जून 1947 वर आधारित); 15 ऑगस्ट 1947 रोजी भारत व पाकिस्तान स्वतंत्र झाले; संस्थानांवरील ब्रिटिश सत्ता संपली.

200 **लॉर्ड विल्यम बेंटिंक** यांच्या कारकिर्दीत इंग्रजी शिक्षणाचे धोरण स्वीकारले; **मेकॉले** (कायदा सदस्य, कमिटी ऑफ पब्लिक इन्स्ट्रक्शनचा अध्यक्ष) याने **2 फेब्रुवारी 1835** रोजी मिनिट सादर केले; **7 मार्च 1835** रोजी इंग्रजी शिक्षण माध्यम ठरले.

201 **हंटर समिती (ऑक्टोबर 1919)** — अध्यक्ष **लॉर्ड विल्यम हंटर**; **जालियनवाला बाग हत्याकांडा**ची (13 एप्रिल 1919) चौकशी केली; अहवाल 28 मे 1920; जनरल डायरवर कोणतीही कारवाई झाली नाही.

**सर्व विद्यार्थ्यांना परीक्षेसाठी हार्दिक शुभेच्छा! — Mpsckeeda**

नोट्स, PDF, TEST सिरीज साठी - Mpsckeeda हे ॲप डाउनलोड करा